

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ (1945-1973)

Κείμενο εργασίας

Γεώργιος Μοσχονάς

"Το παρελθόν είναι μια απύθμενη άβυσσος που καταβροχθίζει όλα τα εσήμερα πράγματα"

P. Quignard

ΠΟΙΑ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ;

1. Δύο προσεγγίσεις της σοσιαλδημοκρατίας

Κάθε πολιτικό ρεύμα αποτελεί εξ ορισμού αντικείμενο επαμφοτερίζουσών προσεγγίσεων και διαμαχών, οι οποίες προκαλούν μια ορισμένη σύγχυση. Αυτό ισχύει και για τη σοσιαλδημοκρατία, και ίσως, περισσότερο γι' αυτήν παρά για τα άλλα πολιτικά ρεύματα.

Πράγματι, στο βαθμό που η έννοια της σοσιαλδημοκρατίας συγκροτήθηκε ως μια σφαιρική και πρακτική κατηγορία, και εφόσον από την εποχή του Marx, του Engels και του Lenin βρέθηκε στο επίκεντρο της θεωρητικής, της ιδεολογικής και της πολιτικής διαμάχης, ήταν φυσικό να αποκτήσει μια έντονη πολυσημία. Ακόμα και σήμερα, η λέξη αυτή προσλαμβάνει διάφορες σημασίες, ανάλογα με τη χώρα και τις εθνικές παραδόσεις. Ως τέτοια, και χωρίς να αναφερόμαστε στα πολυάριθμα αφιερώματα της πολιτικής γραμματείας, οι διάφορες χρήσεις της έννοιας δεν διακρίνονται από υψηλό βαθμό συνάφειας και ακρίβειας, πράγμα που προφανώς μειώνει το ευρετικό βεληνεκές της. Πέραν τούτου, η μόνιμη κρίση της σοσιαλδημοκρατίας κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες έθεσε υπό αμφισβήτηση το σύνθετο περιεχόμενο καθώς και τη συνάφεια του σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί στις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Η κρίση αυτή και ο μετασχηματισμός που προέκυψε προκάλεσαν ένα επιπλέον ρήγμα στον τρόπο με τον οποίο ήταν αντιληπτή η εν λόγω "συνάφεια".

Το σοσιαλδημοκρατικό φαινόμενο υπήρξε έως τώρα αντικείμενο δύο διαφορετικών προσεγγίσεων και προβληματικών. Η πρώτη τονίζει τον "κλιμακωτό" χαρακτήρα του σοσιαλδημοκρατικού διαβήματος, υπογραμμίζοντας έντονα την αποτελεσματική προσαρμογή της στο καπιταλιστικό κοινωνικο-οικονομικό σύστημα. Το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα υπήρξε μια πολιτική δύναμη με περιορισμένες προοπτικές, αλλά κατάφερε σύντομα να εδραιωθεί στο κέντρο του συστήματος, χωρίς ωστόσο να μετατραπεί σε κεντρώο κόμμα. Αποτελεί μια πολιτική δύναμη που βρίσκεται στη μετριοπαθή περιοχή, μεταξύ των δύο άκρων του πολιτικού συνεχούς. Η σοσιαλδημοκρατία γίνεται κατά κάποιο τρόπο συνώνυμο του "ρεφορμισμού", "αυτής της πλήρους νοήματος παλιάς λέξης", ενώ η σχέση τους είναι αντιληπτή ως ταυτολογία. Ο ρεφορμισμός

είναι το κρίσιμο διακριτικό της γνώρισμα, το *unum necessarium*, το ουσιώδες συστατικό της έννοιας. Η αντίληψη του A. Crossland (σοσιαλδημοκρατία = πολιτικός φιλελευθερισμός + μικτή οικονομία + κράτος πρόνοιας + κεϊνσιανισμός - προσήλωση στην ιδέα της ισότητας), μπορεί να θεωρηθεί ως η κλασική εκδοχή αυτής της προσέγγισης. Στο πλαίσιο της τελευταίας, η "σοσιαλδημοκρατία" είναι μια έννοια *είδους* η οποία παραπέμπει **στο σύνολο των κομμάτων που ανήκουν στον σοσιαλιστικό εκλογικό χώρο, είτε αυτά είναι σοσιαλδημοκρατικά είτε όχι.**

Ασφαλώς, η σοσιαλδημοκρατία είναι βαθιά ρεφορμιστική. Διότι, παρά τις αντικαπιταλιστικές της καταβολές, η σοσιαλδημοκρατία ανδρώθηκε σε ένα κοινωνικό και πολιτικό καθεστώς το οποίο, από τη σκοπιά τόσο των εφαρμοσμένων μεθόδων όσο και των αποτελεσμάτων τους, μπορούμε κάλλιστα να το θεωρήσουμε ως έναν "μεταρρυθμισμένο" καπιταλισμό. Αλλά και άλλα πολιτικά ρεύματα υπήρξαν ή είναι "ρεφορμιστικά", για λόγους ιδεολογικούς ή από ανάγκη (ενίοτε μάλιστα σε μια κατεύθυνση ανάλογη με αυτή των σοσιαλδημοκρατών), χωρίς όμως να είναι ή να έχουν γίνει "σοσιαλδημοκρατικά". Στην πραγματικότητα, το ουσιαστικό ερώτημα δεν είναι αν η σοσιαλδημοκρατία είναι ρεφορμιστική, αλλά αν υφίσταται ένας σοσιαλδημοκρατικός ρεφορμισμός, δηλαδή αν υφίσταται μια ειδικά σοσιαλδημοκρατική ρεφορμιστική πρακτική γνώση. Εν πάσει περιπτώσει, αυτή η πρώτη στρατηγική ορισμού της σοσιαλδημοκρατίας που παραθέσαμε σχηματικά εδώ, και που αντιστοιχεί σε ένα *διευρυμένο ορισμό* της, καταλήγει, κατά την αποψη μας, σε μια υπερβολικά ευρεία έννοια, η οποία, ως εκ τούτου, προσφέρεται ελάχιστα για οριοθετήσεις ώστε να είναι επιχειρησιακή. Επιπλέον, θεωρούμε ότι "η δέσμευση για λήψη ρεφορμιστικών μέτρων", λόγω του εκτεταμένου πεδίου εφαρμογής της και επειδή εξομοιώνει τον γενικό με τον γενικευμένο "ρεφορμισμό", αποκρύπτει ουσιαστικές διαφορές ανάμεσα στα συγκεκριμένα κόμματα που ανήκουν ιστορικά στη μεγάλη σοσιαλδημοκρατική και σοσιαλιστική ευρωπαϊκή οικογένεια. Το γεγονός ότι ο ρεφορμισμός υπήρξε, κυρίως μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, μια καθολική εμπειρία στον ευρωπαϊκό χώρο, μειώνει, χωρίς να αφαιρεί εντελώς, την περιγραφική

¹Η άποψη αυτή για το σοσιαλδημοκρατικό φαινόμενο, η οποία είναι ευρέως διαδεδομένη στη Γαλλία και στις δυτικές χώρες, απολαμβάνει μιας ευρείας και σχεδόν αποκλειστικής δημοσιότητας στα ΜΜΕ. Στις μελέτες που έχουν γίνει στον πανεπιστημιακό χώρο χρησιμοποιείται με ένα τρόπο μάλλον συγχυμένο παρά σαν μια "λογική κατασκευή" σαφής και αντιληπτή ως τέτοια.

και ερμηνευτική αξία αυτής της προσέγγισης. Στο πλαίσιο της προσέγγισης αυτής, ο όρος "σοσιαλδημοκρατία", νοούμενος ως απεριόριστα διευρυνόμενος και χρησιμοποιούμενος ποικιλοτρόπως, περικλείει την ιδιαιτερότητα των πολιτικών δυνάμεων στις οποίες αναφέρεται. Το αποτέλεσμα είναι η "απώλεια σε ιδιαιτερότητα" να συνοδεύεται από ένα κέρδος "σε έκταση", αν όχι από ένα ουσιαστικό "κέρδος σε σύγχυση", σύμφωνα με μια έκφραση του G. Sartori.

Στον αντίποδα της παραπάνω προσέγγισης βρίσκεται η θέση, εκφρασμένη σε διάφορες εμπεριστατωμένες μελέτες που αναπτύχθηκαν στον πανεπιστημιακό χώρο, η οποία αντιλαμβάνεται τη σοσιαλδημοκρατία σαν μια ιδιαίτερη κομματική και συνδικαλιστική οργανωτική δομή του εργατικού κινήματος. Σύμφωνα με τον M. Winock, "ιστορικά, ο τίτλος ["σοσιαλδημοκρατία"] αναφέρεται σε μαζικά εργατικά κόμματα τα οποία, είτε ως τέτοια είτε μέσα από τη δράση τους, πραγματοποιούν μια τριπλή και αναγκαία ενσωμάτωση :

1. την ενσωμάτωση ή την αλληλο-διείσδυση σοσιαλισμού και συνδικαλισμού,
2. την ενσωμάτωση της εργατικής τάξης σε ένα πολύπλοκο κοινωνικό αντι-σύστημα, το οποίο διαθέτει ένα δίκτυο συνεταιρισμών, κέντρα κατάρτισης, οργανώσεις νεολαίας, ομάδες πολιτισμικών δραστηριοτήτων, αθλητικές ομάδες...
3. την εκ των πραγμάτων ενσωμάτωση του σοσιαλιστικού κινήματος στην κοινοβουλευτική δημοκρατία" (Winock, 1988, 166).

Οι ειδικοί αναλυτές συμφωνούν ότι στα τρία αυτά χαρακτηριστικά των ευρωπαϊκών σοσιαλδημοκρατικών/εργατικών κομμάτων πρέπει να προστεθούν ακόμα δύο : αφενός, το μεγάλο στρατευμένο δυναμικό και η οικονομική ισχύς της σοσιαλδημοκρατικής οργάνωσης, και, αφετέρου, η ικανότητά της να επιβάλει, ως ο αναμφισβήτητος εκπρόσωπος του κόσμου της εργασίας, "έναν μακροπρόθεσμο συμβιβασμό με τις ιθύνουσες τάξεις στο πλαίσιο του *Welfare State*".

Λόγω των δυνατοτήτων που προσφέρει για μια ευκρινέστερη διάκριση των διαφορών, αλλά και εξαιτίας του μεγάλου εύρους και της ποικιλίας των εφαρμογών του, αυτός ο δεύτερος περιοριστικός ορισμός της σοσιαλδημοκρατίας φαίνεται να αναπαράγει με πιστότερο τρόπο την πραγματικότητα του ευρωπαϊκού σοσιαλισμού. Αν τα σοσιαλδημοκρατικά

κόμματα χαρακτηρίζονται από μια ιδεολογική συνάφεια καθώς και από μια συγκεκριμένη λογική λειτουργίας των μηχανισμών τους, όπως έδειξαν πειστικά οι A. Bergounioux και B. Manin², αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στην *ιδιαιτερότητα της οργανωτικής τους δομής*. Για να αναφέρουμε ένα παράδειγμα, η υλοποίηση του *σοσιαλδημοκρατικού συμβιβασμού*, ο οποίος συνιστά μια οιονεί φυσική "τάση" κάθε κόμματος σοσιαλδημοκρατικού τύπου, δεν είναι αποτέλεσμα μιας αυτοτροφοδοτούμενης και πρωταρχικής σχέσης με την ιδεολογία και το "πνεύμα" του ρεφορμισμού. Αντίθετα, είναι αναπόσπαστο μέρος ενός όλου, ενός οργανισμού στο πλαίσιο του οποίου αναπτύχθηκε από νωρίς η σχέση ανάμεσα στο *κόμμα μαζών*, στο *εργατικό συνδικάτο* και το *λαϊκό εκλογικό σώμα*, και ο οποίος αντιπροσωπεύει έκτοτε τον άξονα αναφοράς, τα θεμέλια και το ίδιο το νευρικό του σύστημα. Ως εκ τούτου, το ενδιαφέρον εστιάζεται στον *λίγο πολύ δομημένο και τυπικό* χαρακτήρα του σοσιαλδημοκρατικού οικοδομήματος, καθώς και στην ενότητα και τη "συνενοχή" που συναρμολογούν τα συστατικά του στοιχεία. Πολύ περισσότερο από την ιδεολογία και τα προγράμματα, είναι αυτή ακριβώς η ενότητα που υπήρξε ο ακρογωνιαίος λίθος της σταθερότητας, της διάρκειας και της ιστορικής προοπτικής ενός πρωταγωνιστή που διατηρείται στο προσκήνιο για περισσότερο από έναν αιώνα. Όπως σημείωσαν οι K.O. Moene και E. Wallerstein, "η σοσιαλδημοκρατία είναι ένα διακριτό σύνολο θεσμών και πολιτικών, το οποίο έδρασε συντεταγμένα και εργάστηκε με σχετική αποτελεσματικότητα για τη μείωση τόσο της ανασφάλειας όσο και της ανισότητας των εισοδημάτων χωρίς να υποχρεωθεί να θυσιάσει την οικονομική ανάπτυξη ή την μακροοικονομική σταθερότητα" (Moene, Wallerstein, 1995).

Ασφαλώς, χωρίς να φανταζόμαστε ότι ένας τέτοιος ορισμός, ή και οιοσδήποτε άλλος, θα μπορούσε να συμπεριλάβει την ουσία, το *quid sit* της σοσιαλδημοκρατίας και των διαφόρων ιστορικών εκδοχών της, πιστεύουμε πως μας επιτρέπει μια καλύτερη σύλληψη των πραγματικών διαστάσεων του φαινομένου. Για την ανάλυση της σοσιαλδημοκρατίας θα κινηθούμε στο πεδίο αυτού του ορισμού. Θα επιχειρήσουμε, λοιπόν, να καταγράψουμε τα συστατικά στοιχεία αυτού του "διακριτού συνόλου θεσμών και πολιτικών", να αποκωδικοποιήσουμε την αρχιτεκτονική του και να δείξουμε πώς λειτουργούν αυτά τα συστατικά στοιχεία μέσα από την ενσωμάτωσή τους σε ένα πολιτικό μόρφωμα με *συνοχή*, συνοχή η

²Bergounioux A. -Manin B. *La social-démocratie ou le compromis*. Παρίσι, PUF, 1979. Η εργασία αυτή αποτελεί μια από τις καλύτερες επεξεργασίες αυτού που θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε σαν μια εισαγωγή στο φαινόμενο της σοσιαλδημοκρατίας.

οποία είναι πρακτικού χαρακτήρα και όχι απαραίτητα λογική. Το βιβλίο αυτό, μπροστά στον κίνδυνο μιας υπέρ το δέον θεωρητικοποίησης του αντικειμένου του, ενός υπερτονισμού των εμφανών σημείων και μιας "καθαρής" προσέγγισης της αρχιτεκτονικής του, θα επιχειρήσει να περιγράψει τις καίριες μορφές και τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του σοσιαλδημοκρατικού οικοδομήματος, καθώς επίσης -και κυρίως,- τον εν εξελίξει μετασχηματισμό αυτής της αρχιτεκτονικής.

Η άποψη, λοιπόν, η οποία αντιλαμβάνεται τη σοσιαλδημοκρατία ως έναν "αστερισμό" και ως μια *ιδιαίτερη πολιτική δομή*, βρίσκεται στην αφετηρία και στο τέρμα της παρούσας εργασίας, η οποία με τη σειρά της, για την υποστήριξή της, αλλά και εναντίον της, θα προσθέσει κάποιες - ίσως χρήσιμες- σκέψεις.

2. Η λέξη και το πράγμα : μια σύντομη ιστορική αναδρομή

Ο όρος "σοσιαλδημοκρατία" εμφανίζεται στη Γαλλία την επαύριο της Επανάστασης του 1848. Στη διάρκεια της Επανάστασης, οι "Ορεινοί" ρεπουμπλικανοί δημοκράτες (του Ledru-Rollin) συμφιλώθηκαν με τους σοσιαλιστές και, στις 27 Ιανουαρίου, δημιούργησαν μια ένωση ενάντια στο "κόμμα της τάξης", σύμφωνα με την ορολογία της εποχής, η οποία, τον Φεβρουάριο του 1849, θα καταλήξει στη γέννηση του *δημοκρατικού σοσιαλιστικού ή σοσιαλδημοκρατικού κόμματος* : "το κοινωνικό και το δημοκρατικό κόμμα, το κόμμα των εργατών και αυτό της μικροαστικής τάξης ενώθηκαν εντός του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, δηλαδή στο πλαίσιο του κόκκινου κόμματος", έγραφε ο Μάρξ (*Les luttes des classes en France*, στο Marx-Engels, *Oeuvres choisies*, 193). Η συμμαχία αυτή, η οποία κατά τον Μάρξ αφαίρεσε από τις κοινωνικές διεκδικήσεις του προλεταριάτου την "επαναστατική τους αιχμή", προσδίδοντάς τους έτσι μια "δημοκρατική χροιά", διαλύθηκε βιαίως τον Ιούνιο του 1849.

Στη Σαξονία, οι Liebknecht και Bebel οργάνωσαν το 1869 ένα αντι-πρωσοικό και κολλεκτιβιστικό κόμμα μαρξιστικής απόχρωσης, το *Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα των Εργαζομένων*, από τη συντομογραφία του οποίου προέκυψε λίγο αργότερα η *σοσιαλδημοκρατία*. Ο Μάρξ και ο Ένγκελς, οι οποίοι άσκησαν εξ αρχής κριτική και εξέφραζαν πάντοτε δισταγμούς γι' αυτόν τον τίτλο, προτιμώντας τον επιθετικό προσδιορισμό "κομμουνιστικό", τελικά αποδέχτηκαν την πολιτική του χρήση, κυρίως

μετά την ένωση των Γερμανών σοσιαλιστών υπό την ηγεσία των μαρξιστών (1875).

Η ιστορική συμβολή της Α' Διεθνούς (1864-1876), η οποία υπήρξε ο πρώτος οργανισμός συντονισμού ενός εργατικού κινήματος που βρισκόταν στη διαδικασία συγκρότησης των δομών του, συνίσταται στο γεγονός ότι "για πρώτη φορά επιβεβαιώθηκε με συγκεκριμένο τρόπο το αίτημα της κατάληψης της πολιτικής εξουσίας εκ μέρους του προλεταριάτου" (Droz, 1966, 13). Μετά τη διάλυση αυτού του συμφύρματος συνδικαλισμού, συνεταιρισμών και ποικίλων υποτυπωδών εμβρυωδών κομμάτων, το εργατικό κίνημα γνώρισε μια περίοδο συγκρότησης που χαρακτηρίστηκε από τη δημιουργία μεγάλων εθνικών κομμάτων και την παράλληλη ανάπτυξη των μαρξιστικών ιδεών. Στη φάση αυτή, το εργατικό κίνημα αποκτά όλο και περισσότερο την "επαναστατική-ορθολογική" μορφή τη οποία περιέγραψε ο Σεφεριάδης (1998, 89). Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, το προλεταριάτο μετασχηματίζεται σε μαζικό κίνημα και συγχρόνως σε πολιτικό υποκείμενο. Έτσι, μέσα από αυτή τη θεαματική ανατροπή, μετά το 1880 ο όρος *σοσιαλδημοκρατία* παραπέμπει στα κόμματα που επηρεάζονταν από το μαρξισμό. Πρέπει επίσης να υπογραμμίσουμε ότι στη διάρκεια της Α' Διεθνούς χρησιμοποιήθηκαν τρεις όροι για να περιγράψουν τις τρεις κύριες τάσεις, τους στόχους και τις μεθόδους τους: ο πρώτος ήταν ο όρος *κομμουνισμός* ο οποίος συνδέθηκε με τον Μάρξ (και εν μέρει με τους μπλανκιστές), ο δεύτερος ήταν ο όρος *κολλεκτιβισμός* που αναφέρονταν στην ομάδα του Μπακούνιν, και ο τρίτος, ο όρος *σοσιαλισμός*, προσδιόριζε τις μετριοπαθείς τάσεις με μικροαστικά στοιχεία. Μετά τη διάλυση της Α' Διεθνούς, οι τίτλοι άλλαξαν. Από τη σκοπιά αυτή, είναι ενδιαφέρον να τονίσουμε ότι ο όρος "σοσιαλδημοκρατία" αντικατέστησε τον όρο "κομμουνισμός", ο οποίος παρέπεμπε στις τάσεις εκείνες και στα εργατικά κόμματα τα οποία αποδέχονταν την *αρχή της πάλης των τάξεων και την προτεραιότητα του πολιτικού αγώνα* ως μέθοδο δράσης. Κατ'αυτόν τον τρόπο, ο όρος "σοσιαλδημοκρατία" συνδέθηκε, κυρίως μετά τη δεκαετία του 1880, με τον όρο "μαρξισμός", διαφοροποιούμενος από τους μετριοπαθείς σοσιαλιστές και τους "ποσιμπλιστές"³. Αφού, λοιπόν, ο μαρξισμός επικράτησε του αναρχισμού και του ρεφορμισμού και αναδείχθηκε σε κυρίαρχο ρεύμα, κυρίως στην κεντρική Ευρώπη, μετά το 1876 έγινε το

³H. Georges, *Aspects of International Socialism 1871-1914*, Cambridge. Cambridge University Press, 1986, σ. 6-7.

επίσημο δόγμα της Β' Διεθνούς. Μιμούμενοι το παράδειγμα του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος (ιδρυθέν στη Γκότα το 1875), το οποίο έθεσε τον διπλό στόχο να πραγματώσει τη δημοκρατία στο πλαίσιο της κοινωνικής επανάστασης και το οποίο, λόγω ακριβώς αυτού του διπλού στόχου, ονομάστηκε "σοσιαλ/δημοκρατικό", πολλοί πολιτικοί σχηματισμοί σε ολόκληρη την Ευρώπη υιοθέτησαν αυτόν τον προσδιορισμό. Αξίζει να σημειωθεί εδώ, προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα η διαμόρφωση της σοσιαλδημοκρατικής ταυτότητας, ότι η σοσιαλδημοκρατία, για να πετύχει τους πολιτικούς της στόχους, αποφάσισε σύντομα να ανοίξει ένα διπλό μέτωπο κατά των περιορισμών των εκλογικών δικαιωμάτων : από τη μια πλευρά, έθεσε ως στόχο της την επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων της εργατικής τάξης (και, συνεπώς, τη διεύρυνση της καχεκτικής κοινωνίας των πολιτών της εποχής), και, από την άλλη, επιχείρησε να καταστήσει την εργατική τάξη πνευματικά και πολιτισμικά ικανή να ελέγξει το πολιτικό της πεπρωμένο. "Μια εργατική τάξη χωρίς πολιτικά δικαιώματα, διαποτισμένη από προκαταλήψεις και με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, πράγματι θα επαναστατεί από καιρού εις καιρόν και θα συνυφαίνει μηχανορραφίες μικρής κλίμακας, αλλά δεν θα καταφέρει ποτέ να αναπτύξει ένα σοσιαλιστικό κίνημα [...]". Έτσι, τα πολιτικά δικαιώματα και η εκπαίδευση κατέχουν μια σημαντική θέση σε κάθε σοσιαλιστικό πρόγραμμα δράσης", έγραφε ο E. Bernstein (Bernstein, 160). Συνεπώς, τα κόμματα αυτά, συνεπικουρούμενα από οργανώσεις-συνδέσμους (συνδικάτα, διάφορες συλλογικότητες), επιχειρούν να κινητοποιήσουν, σύμφωνα με την έκφραση του ολλανδικού κόμματος διαμαρτυρίας ARP, "τον λαό όπισθεν του εκλογικού σώματος" (αναφ. στο Koole, 1996, 511), καθώς επίσης, πριν τη θεσμοποίηση της καθολικής ψηφοφορίας, τον λαό εμπροσθεν του εκλογικού σώματος (και, αργότερα, τον λαό-εκλογικό σώμα).

Έτσι, λοιπόν, καθώς ο κύκλος της κυοφορίας ολοκληρώθηκε, ο σοσιαλισμός μετατράπηκε, σύμφωνα με τη διατύπωση του A. Pelinka, "σε μια πολιτική πρακτική, σε ένα κόμμα, σε μια σοσιαλδημοκρατία". Η σοσιαλδημοκρατία βρήκε την καλύτερή της έκφραση στο γερμανικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα -και το έμβλημά της στη Β' Σοσιαλιστική Διεθνή (1889)-, ενώ στη στροφή του αιώνα εμφανίζεται ως ένα "ανεπτυγμένο πολιτικό εργαλείο" με τρεις στοχεύσεις : αντίθεση αρχής στο καπιταλιστικό σύστημα, εμβάθυνση της πολιτικής δημοκρατίας, ενίσχυση της διεθνούς αλληλεγγύης. Επιπλέον, η σοσιαλδημοκρατία

έθεσε έναν τέταρτο στόχο, ο οποίος συνήθως υποτιμάται ή απωσιωπάται από τη σοσιαλδημοκρατική δογματική ορθοδοξία της εποχής, αλλά που είχε αποφασιστική σημασία για τη διείσδυση και την εδραίωσή της στους εργατικούς και λαϊκούς χώρους, δηλαδή την *άμεση βελτίωση των συνθηκών ζωής της εργατικής τάξης*. Όπως είχε πει ο August Bebel "η τεράστια συρροή και η εμπιστοσύνη που μας δείχνουν οι εργατικές μάζες οφείλεται στη διαπίστώσή τους ότι προσπαθούμε να τις υπερασπιστούμε πρακτικά και άμεσα, χωρίς να τις παραπέμπουμε απλώς στο μελλοντικό σοσιαλιστικό κράτος, το οποίο κανείς δεν γνωρίζει πότε θα έρθει" (αναφ. από τον Rovin, 87).

Προς το 1914, ο όρος "σοσιαλδημοκρατία" καλύπτει τρεις μεγάλες τάσεις [ορθόδοξη, ρεβιζιονιστική, επαναστατική -λενινιστική ή συμβουλευτική (conseilliste)], οι οποίες αποκρυσταλλώνονται προοδευτικά σε ποικίλες μορφές κα εκδοχές και αρχίζουν να αντιπαρατίθενται στους κόλπους του ευρωπαϊκού σοσιαλιστικού κινήματος. Έτσι νοούμενος, ο όρος διοδεύει σε σημαντικό βαθμό μια γερμανική κουλτούρα και ένα γερμανικό "τόνο", ενώ ταυτόχρονα αποκτά έναν *ειδολογικό* χαρακτήρα. Συνεπώς, δεν καθιστά ευδιάκριτες τις διαφορές και τις αντιθέσεις που διαπερνούν τα σοσιαλιστικά κόμματα της εποχής. Ο Kautsky, ο Lenin, ο Bernstein, ο Branting, ο Racovski ή η Luxemburg, καθώς και, πριν από αυτούς, ο Engels, ήταν όλοι τους σοσιαλδημοκράτες.

Ωστόσο, ορισμένα από τα μονιμότερα και ανθεκτικότερα χαρακτηριστικά των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, σφυρηλατήθηκαν αναμφισβήτητα στην προ του 1914 περίοδο. Το πρώτο από αυτά είναι η συγκρότηση του κόμματος ως στρατηγικού *locus* και ως κέντρου επεξεργασίας της πολιτικής και της οργάνωσης του εργατικού κινήματος σε τρία επίπεδα (κόμμα + συνδικάτο + πλέγμα συνεταιρισμών και κάθε είδους συλλογικοτήτων και εξατομικευμένων οργανώσεων). Αυτό το κόμμα-πλότος, το οποίο οργανώθηκε σύμφωνα με το πρότυπο της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, παίρνει τη μορφή ενός κόμματος-κοινωνίας που είναι ταυτόχρονα *αντι-συστημικό* και *μέρος* του συστήματος. Το δεύτερο είναι η συγκρότηση της σοσιαλδημοκρατίας ως *ταξικού* (θεμελιωμένου στην αρχή της αλληλεγγύης) και ως *μαζικού* κόμματος, ως συγκεντρωτικής και σθεναρής οργάνωσης μεγάλων διαστάσεων που διαθέτει έναν επαγγελματικό μηχανισμό και δικούς της οικονομικούς πόρους.

Η γέννηση του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος με τη σύγχρονη έννοια του όρου καθορίστηκε από δύο ουσιαστικά γεγονότα : τη διαπότιση των παραδοσιακών εργατικών κομμάτων από το πνεύμα του εθνικισμού και της οκτωβριανής Επανάστασης. Τη στιγμή που η Β' Διεθνής βρισκόταν στο απόγειο της ισχύος της, ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος οδήγησε στη διάλυσή της, αντί να αποτελέσει "το λυκόφως των Θεών για το αστικό καθεστώς", όπως είχε ελπίσει ο Bebel το 1911. Οι σοσιαλιστές ψήφιζαν ο ένας μετά τον άλλο και με ελάχιστες εξαιρέσεις τις στρατιωτικές δαπάνες, με αποτέλεσμα να χάσουν το υψηλό κύρος που είχαν αποκτήσει και να βρεθούν στη σχεδόν απόλυτη ιδεολογική αφερεγγυότητα. Αυτή η μοναδική ήττα και η παραλυσία μπροστά στον πόλεμο, επηρέασαν για αρκετό καιρό τα πνεύματα. Η ολοκλήρωση της προπολεμικής διαδρομής της σοσιαλδημοκρατίας θα έρθει με την καταιγίδα του 1914, σε συνθήκες διάλυσης και ακραίας αποδυνάμωσής της. Έτσι κλείνει ένας πρώτος κύκλος. Η οκτωβριανή Επανάσταση απελευθερώνει ένα τεράστιο ριζοσπαστικό δυναμικό, προκαλώντας έτσι έναν καταιγισμό διασπάσεων οι οποίες καταλήγουν στη δημιουργία των κομμουνιστικών κομμάτων. Το μεγάλο αυτό ιστορικό σχίσμα, το οποίο αποκρυσταλλώθηκε μετά το 1919 με την ίδρυση της Γ' Κομμουνιστικής Διεθνούς, ολοκληρώνεται και εδραιώνεται το 1923 με τη δημιουργία της Σοσιαλιστικής Διεθνούς, στους κόλπους της οποίας στρατεύονται οι σοσιαλιστές και οι οπαδοί της προπολεμικής ορθοδοξίας. Η διαμόρφωση αυτής της νέας διαιρετικής τομής, η οποία ήταν το αποτέλεσμα μιας σαφώς διακριτής, ήδη πριν από τον πόλεμο, διαφοροποίησης ανάμεσα στη "ρεφορμιστική δεξιά" και την "επαναστατική αριστερά", αποτέλεσε ένα καίριας σημασίας γεγονός. Στο εξής, σοσιαλιστές και κομμουνιστές μετατρέπονται σε άσπονδους εχθρούς και ορίζονται σε μεγάλο βαθμό στο πλαίσιο αυτής της αντιθέσης. Οι σοσιαλδημοκράτες, μετά την απώλεια της αριστερής τους τάσης και μετά το πλήγμα που δέχτηκαν λόγω της προσχώρησης στους νέους κομμουνιστικούς σχηματισμούς ενός σημαντικού τμήματος της εργατικής τάξης και της νεολαίας, εξήλθαν από τη δοκιμασία πολιτικά τραυματισμένοι και ιδεολογικά φτωχότεροι. Η έντονη αντιπαράθεση, κυρίως στη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, των δύο μεγάλων τάσεων που διεκδικούσαν την αυθεντική έκφραση του σοσιαλισμού, χάραξε βαθιά τη σοσιαλδημοκρατία και οδήγησε, ήδη από την εποχή αυτή, στην ταύτισή της με τον ρεφορμισμό. Μέσα από τις διαδικασίες αυτής της αντιπαράθεσης, η

σοσιαλδημοκρατία αποκτά όλο και περισσότερο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Από την εποχή αυτή, λοιπόν, και χωρίς να αποποιηθεί εντελώς τους παραδοσιακούς όρους "σοσιαλιστικό" και "εργατικό", το "ρεφορμιστικό" ρεύμα του σοσιαλιστικού κινήματος προσδιορίζεται με τον συμβατικό προσδιορισμό "σοσιαλδημοκρατία", τοποθετούμενο έτσι στα "δεξιά" των κομμουνιστών και οικοδομούμενο στο εξής σε συνθήκες έντονου ανταγωνισμού με τους τελευταίους. Ο όρος "σοσιαλδημοκρατία" (τον οποίο είχε απορρίψει ο Lenin λίγο πριν την οκτωβριανή Επανάσταση), αποκτά επιπλέον αρνητικό περιεχόμενο ταυτιζόμενος, τόσο ιδεολογικά όσο και πολιτικά, με την ουσιαστική αποδοχή του καπιταλιστικού κοινωνικού και οικονομικού συστήματος.

Κατά την ίδια περίοδο, στο μέτρο που πολλαπλασιάζονται οι βαριές ήττες της εξώ-κοινοβουλευτικής δράσης [καταστολή των εξεγέρσεων στη Γερμανία (1919, 1921), την Ουγγαρία (1919), τη Βουλγαρία και την Πολωνία (1923), και αποτυχία των γενικών απεργιών στη Γαλλία, την Τσεχοσλοβακία (1920), τη Νορβηγία (1921) και τη Μεγάλη Βρετανία (1926)], και ενώ το σοβιετικό σύστημα απορρίπτει τη δημοκρατία, η προσχώρηση στον κοινοβουλευτισμό και στην εκλογική διαδικασία αποκτά για τη φυσιογνωμία των σοσιαλιστών το χαρακτήρα μιας ουσιαστικής συστατικής αρχής, στην οποία αποδίδεται επιπλέον μια συμβολική αξία, δηλωτική της αντίθεσής τους στον προσανατολισμό που παίρνει το σοβιετικό καθεστώς. Έτσι, η προσήλωση στις κοινοβουλευτικές διαδικασίες υπήρξε συστατικό στοιχείο της πολιτικής κουλτούρας των σοσιαλδημοκρατών, και μάλιστα τόσο περισσότερο που η κοινοβουλευτική δημοκρατία παρουσιαζόταν ως το "αποτέλεσμα των αγώνων τους" (Bergounioux, Grunberg, 1996, 34).

Στο εξής, η αναζήτηση κοινωνικών συμμάχων, στην οποία οδηγεί αναγκαία ο εκλογικός ανταγωνισμός, καθιστά το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα πιο ανοιχτό στα αιτήματα και άλλων κοινωνικών ομάδων, γεγονός που μειώνει σταδιακά τον ταξικό χαρακτήρα του.

Ασφαλώς, όπως ορθά επισημάνθηκε από τον S. Bartolini, "ο εκλογικός σοσιαλισμός "παγιδεύτηκε" εξ αρχής -λίγο πολύ εκούσια ή ακούσια- σε ευρείες εκλογικές συμμαχίες, οι οποίες συνδέονταν αναμφίβολα με τον σοσιαλισμό στο επίπεδο των ιδεολογικο-πολιτικών κινήτρων, αλλά δεν είχαν ενθικευθεί σταθερά στο οργανωτικό του δίκτυο" (Bartolini, 1996). Αλλά η "ολοκληρωτική" αποδοχή της κοινοβουλευτικής λογικής όξυνε και, κυρίως, προσέδωσε έναν στρατηγικό χαρακτήρα στο άνοιγμα των σοσιαλιστών προς τις μεσαίες

τάξεις. Επιπλέον, η αποδοχή αυτή παρουσιάζεται ως η πρώτη πράξη της ενσωμάτωσής τους στην καπιταλιστική τάξη πραγμάτων. Ο μαρξισμός επιβίωσε ασφαλώς μέσα στα προγράμματα και στη ρητορική των σοσιαλδημοκρατών, όχι όμως στις πρακτικές τους (Telo, 1988, 201. Η σοσιαλδημοκρατία του μεσοπολέμου παίρνει τη μορφή ενός *ρεφορμιστικού κόμματος με αντικαπιταλιστικό πρόγραμμα*, το οποίο πορεύεται "με το κεφάλι αντίστροφα από τη φορά του σώματός του".

Στη διάρκεια του μεσοπολέμου, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα εισέρχονται το ένα μετά το άλλο σε μια διαδικασία ιδεολογικής και προγραμματικής αποριζοσπαστικοποίησης, τείνοντας να μετατραπούν σε κόμματα "όλου του λαού". Αν το αντικαπιταλιστικό ιδανικό ακολουθεί πάντα τη ζωή αυτών των κομμάτων, δεν είναι πλέον παρά η έκφραση μιας νοσταλγίας : *με τον ψυχρό πόλεμο, η αντικαπιταλιστική αποστολή της σοσιαλδημοκρατίας εξαφανίζεται εντελώς, με αποτέλεσμα να γίνει πλέον οριστικά συνώνυμη του "ρεφορμισμού"*. Η λογική των μικρών βημάτων" και των ήπιων αλλαγών αντικατέστησε οριστικά τα όνειρα του ηρωϊκού παρελθόντος και τη ρητορική των ρήξεων. Η σοσιαλδημοκρατία της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου διακρίνεται από τα εξής γνωρίσματα, τα οποία είναι κοινά σχεδόν σε όλα τα ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά κόμματα και χαρακτήρισαν την *ανανεωμένη ιδεολογία και πρακτική της* : α) την απόλυτη απόρριψη της χρήσης βίας ως μέσου κατάληψης της εξουσίας, β) τον ορισμό του σοσιαλισμού ως κοινωνικού ιδανικού που είναι αξεχώριστο από την κοινοβουλευτική δημοκρατία, γ) την απόρριψη της ιδέας της κρατικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής ως θεμελιώδους αρχής του σοσιαλισμού. Η *μεικτή οικονομία*, ως "εξελιγμένη μορφή του καπιταλισμού" και ως συνδυασμός του ιδιωτικού και του κρατικού τομέα, θεωρείται στο εξής η ιδανικότερη λύση, και δ) την πλήρη αντίθεση στον κομμουνισμό, η οποία προσλαμβάνει πλέον τη μορφή μιας σχεδόν άνευ όρων υποστήριξης της Ατλαντικής Συμμαχίας προκειμένου να αντισταθμιστεί ο "σοβιετικός επεκτατισμός".

Όμως, η εξέλιξη αυτή της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία βρήκε τις συμβολικές αναφορές της στο πρόγραμμα του SPD που υιοθετήθηκε στο Bad-Godesberg (1959), συνδέθηκε αναπόσπαστα με τη διεύρυνση του ρόλου του κράτους και με τον κείνσιανισμό. Χάρη στις τεχνικές που προσέφερε ο τελευταίος, και οι οποίες, με εξαίρεση την περίπτωση της Σουηδίας και της Νορβηγίας, απουσίαζαν εντελώς από τη σοσιαλδημοκρατία της δεκαετίας του 1920 και του 1930, έγινε δυνατός ο

εκλογικά ιδανικός συγκερασμός ανάμεσα στα μερικά συμφέροντα των εργατών (δικαιότερη κατανομή του πλούτου, πλήρης απασχόληση) και στο εθνικό συμφέρον (στήριξη της ανάπτυξης). Η σοσιαλδημοκρατία με τη σημερινή και τη "συνήθη" σημασία του όρου, η σοσιαλδημοκρατία της ωριμότητας γεννήθηκε αυτή την εποχή. Η σοσιαλδημοκρατική σύνθεση (κράτος ευημερίας, προωθημένη κοινωνική πολιτική, πλήρης απασχόληση), επέδρασε καταλυτικά στη μεταπολεμική θεμελίωση του "συναινετικού πραγματισμού" και υπήρξε, κυρίως, στην περίοδο 1960-1973, το κριτήριο και, συγχρόνως, το πρότυπο αναφοράς της "ομαλής πολιτικής". Είναι η εποχή της "σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης".

Τα κόμματα σοσιαλδημοκρατικού τύπου, παρόλο που είναι αντιληπτά με διάφορους τρόπους ή φέρουν διαφορετικά ονόματα, έχουν μια σειρά από κοινά χαρακτηριστικά, ιδίως στη φάση της ωριμότητάς τους στη δεκαετία του 1960, τα οποία κατά ένα μέρος είναι κληρονομημένα από την προ του 1914 σοσιαλδημοκρατία, και κατά ένα άλλο μέρος είναι προϊόντα της πρόσφατης ιστορίας.

1. Στηρίζονται σε μια μαζική οργάνωση, δομημένη στο πλαίσιο ενός μηχανισμού ο οποίος διαθέτει μεγάλο αριθμό στρατευμένων μελών και σημαντική οικονομική ισχύ.
2. Διατηρούν προνομιακές σχέσεις, θεσμοποιημένες ή μη, με τη συλλογική ιστορική δύναμη ενός αντιπροσωπευτικού, ενοποιημένου και συνήθως, συγκεντρωτικού εργατικού συνδικαλισμού.
3. Σε ό,τι αφορά στα εκλογικά τους στηρίγματα -και παρά τη διαταξική ιδεολογική τους φυσιογνωμία-, εξακολουθούν να θεωρούνται *κόμματα της εργατικής τάξης* (με την έννοια ότι υποστηρίζονται από μια σαφή, ή ακόμα και ευρεία πλειοψηφία εργατών), χωρίς ωστόσο να είναι πάντοτε ταξικά κόμματα. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για *κόμματα συμμαχιών*, η αποτελεσματικότητα των οποίων οφείλεται, κυρίως, στον συνδυασμό μιας στέρεης ταξικής βάσης και μιας σημαντικής και σταδιακά αποκρυσταλλωμένης επιρροής τους σε ορισμένα τμήματα των μεσαίων τάξεων (υπάλληλοι, νέα εργατικά στρώματα).
4. Η κυρίαρχη παρουσία τους στο αριστερό τμήμα του πολιτικού και εκλογικού φάσματος, δηλαδή, με άλλους όρους, η απουσία σημαντικού ανταγωνιστή στο χώρο της αριστεράς, καθιστά τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα -παρά την περίφημη μετριοπάθειά τους- *λαϊκά αριστερά* κόμματα μάλλον παρά πολιτικά και κοινωνικά ενδιάμεσους πολιτικούς

σηματισμούς που θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στο μέσον της απόστασης μεταξύ των δυο άκρων.

5. Επιπλέον, είναι κόμματα νομιμοποιημένα, ικανά να αναλάβουν κυβερνητικές ευθύνες και, ως τέτοια, εκφράζουν τον "πλειοψηφικό κονφορμισμό". Δεν προκαλούν, λοιπόν, στον "μεσαίο ψηφοφόρο" αντιδράσεις έχθρας και απόρριψης, όπως συμβαίνει με άλλα "ρεφορμιστικά κόμματα (όπως, για παράδειγμα, τα "ευρωκομμουνιστικά" κόμματα), τα οποία διαθέτουν σε μικρότερο βαθμό την κυβερνητική νομιμοποίηση, παρά τη συχνά εντυπωσιακή μετριοπάθεια των προγραμματικών τους θέσεων.

6. Τα χαρακτηριστικά αυτά γνωρίσματα στοιχειοθετούν το πλαίσιο του "σοσιαλδημοκρατικού συμβιβασμού", ο οποίος, έχοντας βρει την πιο πιστή έκφρασή του στη Σουηδία και την Αυστρία, στηρίζεται στην προώθηση ενός μηχανισμού ρύθμισης των κοινωνικών συγκρούσεων βασισμένου στον πολλαπλασιασμό των διμερών ή τριμερών διαπραγματεύσεων ανάμεσα στο κράτος, τα συνδικάτα και την εργοδοσία. Η επεξεργασία και η εφαρμογή πολιτικών, και κυρίως της εισοδηματικής πολιτικής, χωρίς μείζονες συγκρούσεις στον χώρο της παραγωγής, είναι η πλέον προφανής πρόθεση αυτού του συστήματος, η βιωσιμότητα του οποίου είναι συνάρτηση, αφενός του εργατικού χαρακτήρα του κόμματος και, αφετέρου, της λειτουργίας του άξονα κόμμα/συνδικάτο, ο οποίος αποτελεί και τον ακρογωνιαίο λίθο του όλου οικοδομήματος.

Εντούτοις, με βάση τον παραπάνω ορισμό, το *σοσιαλδημοκρατικό σύστημα δράσης* (Lazar, 1999, 124) στην πραγματικότητα δεν ρίζωσε έξω από τα όρια της κεντρικής και της βόρειας Ευρώπης (σκανδιναβικές χώρες, Δυτική Γερμανία, Αυστρία, και, σε μικρότερο βαθμό, Μ. Βρετανία και χώρες της Μπενελούξ). Τα "εργατικά" κόμματα, και ιδίως το βρετανικό Εργατικό Κόμμα, το οποίο εξαρχής δεν συγκροτήθηκε στη βάση ενός σοσιαλιστικού προγράμματος, συνιστούν μια οριακή περίπτωση, μια εκδοχή με λιγότερο αυστηρές δομές και, συγχρόνως, σαφώς διακριτή και τυποποιημένη. Αντίθετα, στις χώρες με παραδοσιακά ισχυρό κομμουνιστικό κόμμα, με κατακερματισμένο εργατικό συνδικαλισμό ή/και με σημαντική θρησκευτική διαιρετική τομή (Γαλλία, Ιταλία, Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία), τα σοσιαλιστικά κόμματα απομακρύνονται αισθητά από αυτό το μοντέλο, παρά την πιθανή ύπαρξη μιας κοινής ιδεολογικής και προγραμματικής σύστασης. Τα γνωρίσματα αυτού του σοσιαλισμού (ανύπαρκτο ή ανίσχυρο συνδικαλιστικό κίνημα,

μειωμένη επιρροή στην εργατική τάξη, περιορισμένος αριθμός στρατευμένων μελών, κυριαρχία των μεσαίων στρωμάτων) καθώς και η κυβερνητική πρακτική του (αδυναμία υλοποίησης σε σταθερή βάση διαδικασιών τριμερούς συνεννόησης), δεν επιτρέπουν την εξομοίωσή του, τουλάχιστον από μια πρώτη ματιά, με τους πολιτικούς σχηματισμούς σοσιαλδημοκρατικού τύπου.

Ως ένα βαθμό, και μόνο ως ένα βαθμό, τα κόμματα που αναφέρονται εδώ ως τα πλέον τυπικά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, αντιστοιχούν στο μοντέλο που ο S. Bertolini ονομάζει *ενθικευμένο σοσιαλισμό*. Ο σοσιαλισμός αυτός, ο οποίος χαρακτηρίζει τη Σουηδία, τη Δανία, την Αυστρία και, σε μικρότερο βαθμό, τη Νορβηγία, διακρίνεται από το γεγονός ότι οι κινητοποιήσεις της κομματικής οργάνωσης, οι εκλογικές και οι συνδικαλιστικές κινητοποιήσεις του εργατικού κινήματος είναι ιδιαίτερα ισχυρές και αλληλοεξαρτώμενες. Η περίπτωση της Μ. Βρετανίας αντιπροσωπεύει το μοντέλο του *Σοσιαλισμού των Ενώσεων*, το οποίο διακρίνεται, τουλάχιστον στην αρχική του φάση, από "νωθρή εκλογική κινητοποίηση και από άκρως ασθενή κινητοποίηση του κόμματος, σε ένα κλίμα άμεσης και υψηλής κινητοποίησης των ενώσεων". Αυτό που διακρίνει τη Γαλλία και την Ιταλία, και, σε διαφορετικές συνθήκες, την Ολλανδία "είναι απλώς μια υπερ-κινητοποίηση σε όλους τους τομείς με χαρακτηριστικά ταξικής διαίρεσης". Πρόκειται για το μοντέλο του *υπερ-κινητοποιημένου σοσιαλισμού* (Bartolini, 1996).

Οι διαφορές αυτές, οι οποίες είναι σημαντικές ιδιαίτερα στο επίπεδο των κομματικών δομών εφόσον συνδέονται με τις ιστορικές καταβολές των αντίστοιχων κομμάτων, **συμβάλλουν αναμφίβολα στον κατακερματισμό της μεγάλης ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατικής οικογένειας σε υπο-ομάδες με διακριτές φυσιογνωμίες.**

